

UYGUR MASALLARINDAKİ SEÇİLMİŞLER VE RÜYALARI

SELECTED IN UYGHUR TALES AND THEIR DREAMS

Fatoş YALÇINKAYA*

ÖZ: Rüya, ilk çağlardan beri insanlığın dikkatini çekmiştir. Rüya yorumlama, sembollerin gizemini çözme ve gizil mesaja ulaşma fikri insanlığı hep meşgul etmiştir. Bu sebeple kadim zamanlardan beri insanların yaratmış olduğu halk bilgisi ürünlerinde rüya olgusu, önemli bir yer teşkil etmiştir. Rüya; başta psikoloji, din, felsefe ve tarihin inceleme alanına konu olmuştur. Bireysel bilinçaltı ürünü olan rüyaların dışında kalan ve psikoloji biliminin kolektif bilinçaltı terimiyle ifade ettiği evrensel niteliğe sahip rüyalar insanlığı daha çok heyecanlandırmıştır. Her ne kadar rüyalar oluştuğu kültürel ortamla sıkı ilişki içinde olsalar da bazı semboller Jung'un ifadesiyle arketipler evrensel bir kimlik taşımaktadır. Bu evrensel arketipler ortak motifler şeklinde halk bilgisi ürünlerinde yer bulmuştur. Rüya halk bilgisi ürünleri içinde yer alan evrensel bir motiftir. Son zamanlar halk biliminde rüya sıkça işlenen bir fenomen olmuştur. Rüya, insanlar ve tanrılar arasında bir iletişim aracı olarak görülmüş, rüyalardaki kehanetler yardımıyla insanlar ilahi mesajlardan haberdar olmuş ve bu mesajları yorumlayarak gerekli yerlere iletmislerdir. Hemen hemen her toplumun yazılı ve sözlü kaynaklarında yer alan rüya olgusuna kutsal kitaplarda da rastlanmıştır. Rüya fenomeni Türk dünyası mitolojisi, destanları, efsaneleri, menkıbeleri, halk hikâyeleri ve masallarında yaygın olarak kullanılan bir motiftir. Uygurların yaratmış olduğu masallarda rüya olgusuna rastlanmıştır. Uygur masallarında rüya, insan ve kutsal olan arasında iletişim ve kehanet vasıtası olarak görülmüştür. İnsanlar görmüş oldukları rüyaları yorumlayıp içindeki sembolleri analiz ederek gizlenmiş ilahi mesajı anlamaya çalışmış, çözümledikleri bu mesajlardan hareketle geleceğe dair kehanetlerde bulunmuşlardır. Rüya, Uygur masallarında yer alan bir unsur olarak günümüze kadar sürekliliğini korumuştur. Bu çalışmada rüyaların psikolojik yönünden ziyade mitik, mistik ve dini boyutu üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uygur, masal, rüya, ilahî mesaj, seçilmişler.

ABSTRACT: Dream has attracted the attention of mankind since the early eras. The idea of interpreting dreams, solving the mystery of the symbols and reaching the message has always occupied the human being. For this reason, the phenomenon of dream has been an important place in folklore products created by humans since ancient times. Dream; psychology, religion, philosophy and history's has been the subject to the examination area. The dreams that are outside the individual subconscious product and which have the universal character expressed by the science of psychology as collective subconscious have excited humanity more. Although dreams are closely related to the cultural environment in which they are formed some symbols, archetypes as Jung says, have a universal identity. These universal archetypes have been found in folklore products in the form of common motifs. Dream is a universal motif in folklore products. Recently, in folklore, the dream has been a frequent phenomenon. The dream was seen as a means of communication between people and gods, with the help of prophecies in dreams, people became aware of divine messages and interpreted these messages and forwarded them to the necessary places. The dream phenomenon, which is included in the written and oral

* Dr. / İzmir - fatos-ycinkaya@hotmail.com (Orcid ID: 0000-0002-8864-1608)

sources of almost every society, is also found in the holy books. The dream phenomenon is a motif widely used in mythology, epics, legends, folk tales and tales of the Turkish world. In the tales created by Uyghurs, the phenomenon of dream was encountered. In Uyghur tales, dream is seen as a means of communication and prophecy between man and the holy. People interpreted the dreams they had seen and analyzed the symbols in it to try to understand the hidden divine message, and predicted the future based on these messages. Dream; As an element found in Uyghur tales has maintained its continuity until today. This study focuses on the mythic, mystical and religious dimension of dreams rather than psychological aspects.

Keywords: *Uyghur, tale, dream, divine message, selected people.*

Giriş

Kadim zamanlardan beri insanların yaratmış olduğu halk bilgisi ürünlerinde rüya olgusu, önemli bir yer teşkil etmiştir. Geçmiş medeniyetlerde rüyanın insan yaşamına etkisi ve görülen rüyanın ne anlama geldiği ile ilgili birçok halk bilgisi ürünü yaratılmıştır. İnsanlık tarihi kadar eski olan rüya geçmişten beri insanda merak uyandırmış, hemen hemen her toplumda ve inanç sisteminde gizemli bir unsur olarak var olmuştur. Rüya bireysel bilinçaltının ürünü olmak dışında kolektif bilinçaltının ürünü olarak da görülmüştür. Bazı rüyalara dinî ve mistik fonksiyon yüklenip kutsallık atfedilmiştir. Rüyaların sembollerden oluştuğunu gören insanlar sembollerin çözümlenmesiyle kutsal bilgiye ulaşılabileceğine inanmıştır. Rüyaların bazıları açık, direkt bilgi verirken bazıları ise karışık, bilgiyi gizleyen sembollerden oluşmuştur. Bu gizli sembolleri çözmek ustalık gerektirdiği için rüya yorumcuları oluşmuştur. Bazı insanlar ise özellikle peygamberler, rüyayı yorumlatmaya ihtiyaç duymamıştır. Çünkü ilahi mesaj barındıran bu rüyalarda Tanrı onlarla aracısız iletişime geçmiştir. Bazılarında ise melekler aracı olarak kullanılmıştır. Bu tür ilahi mesajlar içeren rüyalar gelecekte haber verdikleri için kutsal kabul edilmiştir.

Çalışmanın konusu Uygur sihir masallarındaki rüyaların kullanımı ve işlevidir. İnsanların hayatına yön veren bazı rüyaların masallarda kullanım şekilleri üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada rüyalar bireysel bilinçaltına konu olan yönüyle değil mitik, mistik, dini ve ilahi mesajlar içeren boyutuyla ele alınmıştır. Çalışmanın amacı masallarda kullanılan rüya fenomeninin masaldaki işlevini ortaya koymaktır. Çalışmanın evreni tarafımızdan taranmış 876 masal metnidir. Çalışmanın örneklemini ise 70 Uygur sihir masalıdır. Bu 70 masal hazırlanmış olduğum doktora tezime alınmıştır. Bu masalların seçilme nedeni rüyanın ana motif olmasıdır. Seçilen masallar *Ağaç At, Bülbülgöya, İdikut Dağı Hakkında Rivayet, Kanhor Şahın Mahvoluşu, Kayıp Şehir, Minku Batur, Peri Kızı ile Taz'ın Hikâyesi, Sihirli Elma* (Yalçınkaya, 2018: 1265-1735). Seçilen masallar evren hakkında genellemeler yapmak için uygun masallardır.

Çalışmamızda, bir fenomen olan rüyanın Uygur masallarında kullanımı ele alınmıştır. İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan bu fenomen hep merak edilmiştir. Psikolojinin ve dinin çalışma alanına konu

olmuştur. Halk bilgisi ürünlerinde de -mit, destan, masal, efsane, menkıbe vb.- oldukça sık karşılaşılan bir fenomen olmuştur. Rüya bilinçaltı ve kolektif bilinçaltının ürünü olarak düşünüldüğünde psikolojinin, kutsal ve ilahi mesajlar içerdiğine inanıldığından dinin çalışma alanına konu olmuştur. Her iki yönü ve işlevsel boyutundan da halk bilimine konu olmuştur. Bazı Türk halk bilgisi ürünlerinde *rüya motifi*¹ önemli bir yere sahiptir. İslam inancında haberci rüyaların varlığı, peygamberlerin rüya yoluyla kutsal bilgiyi öğrenmesi rüya motifinin Türk halk anlatı geleneğinde değişmeye veya dönüşmeye ihtiyaç duymadan, kısmî değişiklikler dışında, varlığını sürdürmüştür. Halk bilgisi ürünlerindeki rüya motifinin birçok işlevi vardır. Rüyalar bir masalın hareket unsurunu oluşturan veya masalı şekillendiren işlevler göstermiştir. Rüya, masalda başlangıçtan sonuca kadar önemli bir role sahiptir. Masalın bel kemiğini teşkil eder. Ayrıca masallarda ortaya çıkan her rüya aynı özelliklere sahip değildir. Bazı rüyalar yol gösteren bilgi veren, bazıları ilahi mesaj içeren bazıları ise gelecekte haber veren rüyalarlardır. Bu rüyaların hepsi sanatsal estetiğe sahip rüyalarlardır. Çalışmamızda rüyanın tanımı ve önemi üzerinde durulduktan sonra tespit edilen Uygur masallarındaki rüyaların işlevleri üzerinde durulmuştur.

1. Rüya Kavramı

Arapçada “raeye” fiil kökünden türeyen rüya uykuda görülen şey anlamına gelir (Akot, 2010: 214). Türkçede ise rüya kelimesinin karşılığı olarak düş kelimesi kullanılır. Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde bu kelime tüşâmâk şekliyle geçer (Sarıkaya, 2014: 7-8). Rüya; misal âlemindeki kaderle alakalı levhaların, aynen veya değişik yansımalar şeklinde uyku halinde ruhumuza aksetmesidir (Köksal, 2008: 36). Gazali, insanların uyurken duyular yolunun kapandığını, bu sırada kalbin içindeki pencerenin açıldığını söyler. İnsan, açılan bu pencereden melekût âlemini ve *Levh-i Mahfuz*'u seyreder. Gelecekte neler olacağını açık bir şekilde görür, yani gördüğü gibi çıkar, ya da temsil ve hayal yolu ile görür ki bu tabire ihtiyaç duyar. Çünkü uyanırken gaybı görmek mümkün değildir. Uyku âleminde olan kimse, her ne görürse, hayali temsiller şeklinde görür. Sarih ve açık görmez (İmam-ı Gazali, t.y.: 31, 32). İbn Arabi ise rüyada görülenlerin Allah'ın melekleri vasıtasıyla kullarına direkt ya da sembolik ifadeler kullanarak ilettiği mesajlar olduğunu söyler (Cücü, 1977: 97). Bütün dinler ve inanç sistemlerinde rüya motifi yer almıştır. Genellikle rüya uyku halindeyken gaybı görmektir.

2. Dinî İnanç Sistemlerinde Rüya

Rüyaların gizemlerini her daim koruyor olması, bilim çevrelerinin de rüyaya odaklanmasına neden olmuştur. Rüya, çoğu Müslüman âlimlere göre *Levh-i Mahfuz*'dan gelen bilgiler ve görüntülerdir. Doğu'nun rüyaya bakış açısıyla Batı'nınki birbirinden farklı olmuştur. Doğulular rüyayı dini

¹ Daha geniş bilgi için bk. (Günay, 2011: 115-137; Kuzubaş, 2007).

ve mistik yönde ela alırken Batılılar rüyaların bilinçaltıyla ilgili olduğunu kabul edilip bu yönüyle ele almışlardır. Her iki yaklaşıma göre rüyalar gizli mesajlar içermekte ve bunları sembollerle ifade etmektedir. Psikolojik yaklaşım bunların bireysel ya da kolektif bilinçaltının yansıması olarak görürken dini yaklaşım bunların kutsal veya ilahi mesajlar içerdiğine inanmış ve bu yönüyle ele almıştır (Evginer, 2010: 138). İlahi dinlerin kutsal metinlerinde rüyalarla ilgili ayetler bulunmaktadır, peygamberlerinin yaşamlarında ise rüyalar önemli bir yer tutmaktadır. Jung rüyanın dini yönü olduğunu savunur. Kutsal kitaplarda geçen Yusuf peygamber kıssasını büyük rüya olarak adlandırır. Jung, din-rüya ilişkisinde Yahudi rüya öğretisi geleneğinden etkilenmiş ve rüyaya getirdiği açıklamaları referans almıştır. Yahudi rüya öğretisinin oluşumunda etkili olan bazı Yahudi düşünürler rüyaların dini boyutuna oldukça önem vermişlerdi. Bunlardan biri olan Maimonides rüyaları sıradan insanlar ve peygamberlerin gördüğü rüyalar olmak üzere ikiye ayırmıştır. Sıradan insanların gördüklerinin hayal kaynaklı olduğunu, peygamberlerin gördüklerinin ise Tanrısal mesajlar içerdiğini söyler (Çetin, 2010: 259-264). Kutsal kitaplarda rüya olgusu büyük bir önem taşır. Yahudilikte rüya dendiği zaman, Yahudilerin kutsal kitabı Tamah'ta geniş yer bulan, Kur'an'da da ayrıntılı olarak yer alan Hz. Yusuf'un² gördüğü rüya ve başından geçenler gelir (Kayacı, 2018: 19). İslamiyet'te rüya çok önemli bir yer tutmaktadır. Yakup Peygamber'in on iki oğlundan on birincisi olan Yûsuf Peygamber, gördüğü bir rüyayı babasına şöyle aktarır: "*Hani Yusuf babasına "Babacığım! Gerçekte ben (rüyamda) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlara bana boyun eğiyorlardır" demişti. Babası, şöyle dedi: "Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma. Yoksa sana tuzak kurarlar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır."* (Kur'an-ı Kerim Yûsuf Sûresi 12: 4-5). Uygur Masallarından *Peri Kızı ile Taz'ın Hikâyesi* (Yalçınkaya, 2018: 1668-1680) adlı masalda; Taz rüyasında, sağ dizinde gün, sol dizinde ay, ortasında yıldız görür. Fakat Taz rüyasını babasına anlatmaz. Bir gün bir peri kızıyla evlenir onun yardımıyla yurduna padişah olur. Taz'ın ileride baht sahibi olacağı rüya yoluyla kendisine haber verilmiştir.

Ünlü rüyalardan biri de Firavun'un görmüş olduğu rüyadır. Firavun'un görmüş olduğu rüyayı kâhin ve münecimler şu şekilde yorumlarlar: "*İsrailoğulları içinden bir çocuk dünyaya gelecek, Mısırlıların helâkına ve senin krallığının yok olmasına sebep olacak. Doğacağı zaman da iyice yaklaştı*". Bu haber üzerine telaşlanan firavun, Hz. Musa doğduğu sıralarda, iki İbrani ebesine İbranilerden doğacak erkek çocukların öldürülmesini emreder (Florioti Duymuş; Eser, 2013: 76). Gelecekte

² Yusuf, Hz. Yakup'un on iki oğlu içinde en çok sevdiği çocuğuydu. Yusuf bir gün bir rüya gördü ve onu kardeşleri anlattı: "Dinleyin, bir düş daha gördüm" dedi, "Güneş, Ay ve on bir yıldız önümde eğildiler." Bu rüyasını babasına ve kardeşlerine anlattığında babası onu azarladı: "Ne biçim düş bu?" dedi "Ben, annen, kardeşlerin gelip önünde yere mi eğileceğiz yani?" diyerek onu azarlar (Tevrat 2009: Yar. 37: 9-10).

haber veren bu haberci rüyaya benzer bir rüya da Uygur masalları içinde tespit edilmiştir. *Kanhor Şahın Mahvoluşu* (Yalçınkaya, 2018: 1522-1525) adlı masal Tevrat'ta³ Hz. Musa ile ilgili anlatılan kısım ile benzerlik göstermektedir. Bu rüya Hz. Musa kıssasının masallaşmış halidir.

Rüya, dini açıdan ele alındığında kutsal olarak kabul edilen bir fenomendir. Neredeyse tüm dinlerde rüya, Tanrı'dan gelen haberlerin kutsal görüntüleridir. Birçok önemli olayın rüyalarla bildirildiği belirtilmektedir. Hemen hemen tüm peygamberlere vahin ilk başta sadık bir rüya ile yani doğru çıkan rüya ile bildirilmiştir. Allah tarafından gönderilen bilgilerin rüyalar şeklinde vuku bulması rüyayı tüm dinlerde önemli bir yere koymuştur. Bu rüyalara haberci rüyalar denir. Haberci rüyalar İncil tarafından tanınmıştır. İncil'de uyarıcı ve gelecek hakkında haber veren yetmiş rüya kayıtlıdır. Talmud'a göre İsa'nın yaşadığı dönemlerde Kudüs'te tam yirmi dört ayrı rüya yorumlayıcısı vardı. Bu yorumculardan üçü İsa'nın doğumunu haber vermişlerdi. İslâm geleneği de rüyaların gaybı bilme konusunda bazı bilgiler içerdiğini kabul etmiştir. Bu mistik kabul, kaynağını Kur'ân-ı Kerîm'deki ayetlerden almaktadır. Özellikle Hz. Muhammed'in ilk vahiy tecrübesinin rüya vasıtasıyla gerçekleşmiş olduğundan hareketle İslâm düşünürleri, rüyaların peygamberlerin özel yeteneklerinden saymıştır, rüyanın peygamberlik kurumuna doğrulayıcı bir boyut kazandırdığını ifade etmişler ve rüya görme yeteneğinin peygamberliğin küçük bir parçası olduğunu savunmuşlardır. Tevrat'ta olduğu gibi İncil'de de rüya olgusuna sıklıkla yer verilmiştir. St. Thomas Aquinas'a rüyanın ilahi bir ses ve elçi olduğunu savunmuştur (Evginer, 2010:116; 135; Yücesoy, 2001: 237-238; Sarıkaya, 2014: 56; Florioti Duymuş; Eser, 2013: 76).

Eski İran kültüründe gaybın bilinmesinde rüyaların yorumlanması önemli bir yer tutmuştur. Zerdüş'tün semavî meseleler hakkındaki bilgilerin çoğunu rüyasına giren meleklerden öğrendiğine inanmışlardır (Akot, 2010: 216; Çelebi, 1996:18-22; Doğrul, 1963: 141). Eski Mısırlılar rüyaların, rüya görenin uyanık deneyimleri dışında bilgiler taşıdıkları için daha erdemli üstün varlıkların hatta tanrıların kendileriyle konuştuğu durumlar olarak kabul etmiş, özellikle insanlarda iyi tesir bırakan ve kendilerini koruyan rüyaların Uyku Tanrısı Bes'ten geldiğine inanmışlardır (Yücesoy, 2001: 76). Bazı rüyalar dini anlamda birer yardımcı pozisyonundadır. Çünkü rüyada bir vahyin alınma özelliği söz konusudur (Evginer, 2010: 9). İlahî dinlerin rüya kabullerini şekillendiren temel kavram vahiydir. Vahiy, yüce yaratıcının, genel olarak varlıklara hareket tarzlarını bildirmesi, özel olarak da insanlara ulaştırmak istediği ilâhî emir, yasak ve haberlerin tümünü vasıtalı veya vasıtasız bir tarzda, gizli ve süratli bir yolla peygamberlerine iletmesidir. Yahudi inancına göre peygamberler vahyi hiçbir aracı olmaksızın, doğrudan Tanrı kelâmıyla, kutsal ruh aracılığıyla, doğrudan ya da dolaylı

³ Bk. Tevrat, Çıkış 1: 22; 2: 1-10.

olarak Yahve'nin tecellîsiyle olduğu gibi rüyalar yoluyla da alabilirler. Hıristiyanlıkta da vahiy, peygamberin aniden bir söz işitmesi, bilincinde sözler bulması ya da rüya yoluyla gerçekleşmektedir. İslâmî düşünce içerisinde de rüyalar öncelikle vahiyyle ilişkilendirilir. Bu açıdan İslâm inanışına göre vahiy, ilk olarak rüyâ-yı sâdıka olarak bilinen Tanrı kaynaklı rüyalarla başlar. Bununla birlikte rüya ve ilham yoluyla bilgilendirilmek sadece peygamberlere ait bir özellik değildir (Sarıkaya, 2014: 52- 53). *İdikut Dağı Hakkında Rivayet* (Yalçınkaya, 2018: 1491-1496) adlı masalda Nizamtay peygamber olmamasına rağmen ilahi bir mesaj alır. Tanrı'dan gönderilen bu mesajı Nizamtay'a ulaştıran ise Hızır'dır. Bu tip seçilmiş kahramanlar birçok halk bilgisi ürününde de karşımıza çıkmaktadır.

3. Rüya Çeşitleri

Rüyalar her toplumun/topluluğun kendi kültürel bağlamı içinde yeri ve önemi göz ardı edilemeyecek iletişimsel bir dizgedir ve kendine ait alfabeti vardır. Bunlar dünyevi yaşamın somut gerçekliklerinden uzaktır. Orada mekân, zaman ve fizik kanunları göreceli hale gelmektedir. Bu durum ilahi varlıkla ancak metafizik olarak ilişki kurulabileceğini işaret eder. Bu durum rüyalarda canlı ve hareketli semboller olarak karşımıza çıkar. İlk çağlardan beri rüyaların içinde yaşanılan dünya ile bilinmeyen bir dünyanın, insan ile insanüstü kuvvetlerin arasında bir bağ olduğu inancı vardı (Yılmaz, 2012: 275; Yüksel, 1990: 80; Yücesoy, 2001: 74-75). İnsanın varlık sahnesine çıkarıldığı gün, yalnız din ve dindarlık olgusunun değil, aynı zamanda Allah ile kulları arasındaki karşılıklı ilişki ve iletişimin de başladığı gündür. Bir başka ifadeyle din ve dolayısıyla dinî iletişim insanlık tarihiyle başlar. Hatta Kur'ân'a göre Allah ile kulları arasındaki iletişim, insanın yaratılışından önce başlar. Kur'ân-ı Kerîm'e bakıldığında, Allah ile yaratılmışlar arasındaki iletişimin, üç varlık türü ile Allah arasında gerçekleştiği görülür: a) Manevî (ruhanî) varlıklar (melekler, cinler ve şeytanlar), b) İnsanlar, c) Diğer yaratılmışlar (hayvanlar, cansız varlıklar) (Certel, 2008: 140-141). İbnü'l Arabî'ye göre insanlar uykudayken Allah'ın rüya ile görevli "*er-Ruh*" adlı meleği ile irtibata geçer (Küçük, 2014: 36). Uygur masallarında ise rüyada insanlarla irtibat kuran Hızır, periler veya ak sakallı ihtiyardır. *Bülbülgoya* (Yalçınkaya, 2018:1393-1405) masalında şehzade Bülbülgoya'yı getirmek için yola çıkarken yorgun düşüp uyur ve bir rüya görür. Rüyasında aklar giyinen, beyaz sarık sarınan, ak sakallı yaşlı bir adam görür. Yaşlı adam ona devlerin mekânında olduğunu ve burasının tehlikeli bir yer olduğunu söyler. Bu masalda kahramanla irtibata geçen ruh Hızır'dır. Burada tekin olmayan yerde uyuyan kahraman, olağanüstü varlık tarafından uyarılır.

İslâm âlimlerine göre rüya, ruhanî bir olaydır. Ruhanî olaylardan oluşan bu rüyaları üç grupta değerlendirmek mümkün: Bunlar; Rahman'î, nefsanî ve şeytanî rüyalardır. Allah tarafından ya da melekler aracılığıyla kulun kalbine yansıyan ve gayba ait anlamların verildiği rüyalar için

sadık, salih, rahmani ya da *ruhani* rüya terimleri de kullanılmıştır. Bu tür rüyalar, görüldüğü gibi gerçekleşen rüyalar. Hz. Peygambere göre sadık veya salih rüyalar, Allah'tan birer müjde konumundaki rüyalar olduğundan bu tür rüyaların kaynağı ilahidir ve bu sebepten doğru ve gerçek rüyalar. Bu tür rüyalar vasıtasıyla bazı olaylar tahakkuk etmeden önce keşfedilip haber verilir. Ayrıca bu türden rüyalar ilahi bir kaynağa sahip olduğu için zaman üstü bir boyuttan yansır. Dolayısıyla dünyada henüz meydana gelmemiş olaylar için bir işaret ve öngörü ifade ederler (Sarıkaya, 2014: 311; Kayacı, 2018: 24; Küçük, 2014: 35). *İdikut Dağı Hakkında Rivayet* (Yalçınkaya, 2018: 1491-1496) adlı masalda Hızır, Nizamtay'ın rüyasına girer ve Tanrı'nın onu ejderhayı öldürmekle görevlendirdiğini söyler. Burada Hızır Tanrı'dan haber getiren bir elçidir. Bu rüya aynı zamanda haberci bir rüyadır.

4. Rüyalar, Simgeler, Semboller

Rüya birçok bilim alana konu olmuştur. Batı'da rüya ile ilgili yapılan birçok çalışma mevcuttur. Burada konumuzla ilgili olanlara yer verilmiştir. Bu alanda çalışan bilim adamlarından biri Carl Gustav Jung'tur. Jung'un rüya teorisinin anahtar kavramlarından olan kolektif bilinçdışı ve arketip kavramları konumuzla alakalı kavramlardır.⁴ Kolektif bilinçdışı, tek tek toplumlardan ve ırklardan bağımsız olarak başlangıçtan beri var olan ve kalıpsal tepkileri içeren evrensel bir mirastır. Kolektif bilinçdışının içeriklerini "arketip"ler teşkil eder. Kolektif bilinçdışı, insanın kişisel deneyimlerine dayanmayan daha önce hiçbir şekilde bilinç alanına ulaşmamış, miras olarak devralınan insanlığın tümüne ait ortak öğelerin toplandığı psişik kısımdır. Kolektif bilinçdışına ait içerikler ise beyin aracılığıyla sonraki nesle aktarılır. Bu aktarım, beynin tüm insanlığa ait eski ve derin deneyimleri tarafından biçimlendirilmesi sonucunda mümkün olabilmektedir. Kolektif bilinçdışı, bilinçten çok daha eski ve köklüdür. Arketipler ise en genel anlamıyla zihinsel prototipler, biçimler ya da bilinçdışı tabiata ait imgeler olarak tanımlanır. Bunlar, dünyanın hemen her yerinde kültürel yapıyı belirleyen ortak mitlerden, yaşantılardan ve bireyi her zaman etkileyen bilinçdışı kaynaklı ürünlerden oluşurlar. İnsanların daha önce gerçek hayatlarında görüp tecrübe etmedikleri bilgiye sahip olmaları, mitolojik imgeler, kolektif bilinçdışının varlığının delilidir (Bahadır, 2007: 82- 86). Bilinçaltı ve kolektif bilinçaltına ait unsurlar, inançlar, öğretiler, kültürel birikim ve kodlar rüyalarda sembollere dönüşerek ortaya çıkar. Bu sembollerin ne anlama geldiğini çözmek insanoglunun geçmişten beri ilgi duyduğu bir alan olarak varlığını devam

⁴ Arketipler, bir insanın geçmiş yaşantılarının ürünü olan bellek imgeleri gibi canlı görüntüler değildir. Gerçek dünyada bir karşılığı bulunduğu, bu belirsiz imgeler canlı ya da cansız varlıklara dönüşürler. Arketipler evrenseldir. Bir başka deyişle, her insan aynı temel arketip imgelerine sahiptir. Bir çocuk, dünyanın hangi yöresinde doğarsa doğsun, anne arketipini de birlikte dünyaya getirir. Ancak, kendi annesiyle etkileşime başladıktan sonra bireysel farklılıklar ortaya çıkar (Geçtan, 1998: 176-177).

ettirmiştir. Rüya motifi bu tür sembolleri içeren bir fenomendir. Bu semboller zaman zaman halk bilgisi ürünlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Rüyalarda görülenlerin, gerçek hayattaki olguların sembol diline dönüşmüş şekiller olarak kabul edilmesi kadim bir olgudur. Sembol; başka bir şeyin yerinde duran, onun yerini alan, onu temsil eden soyut dünyanın, fikirlerin, hayallerin fiziksel karşılığıdır. Sembollerin özelliği bilinçaltının bilince aktarılmasında aracı görevi görmesidir. Bu husus rüyalara doğrudan yansiyebileceği gibi çoğunlukla da sembol diline dönüşerek yansır. Rüyalarda oluşan sembol dilinin ifade ettiği anlamların çözümlenmesi çabası tarihin yazılı olarak ve belgelerle takip edilen ilk dönemlerinden bu yana insanoğlunun ilgisini çekmiştir (Eren, 2010: 1074; 1077). Geleneksel sembollerle ifade edilen ve bireyin toplumsallaştığı çevrenin kültürel anlam kodlarını yansıtan rüyalar, toplum kültürünün uzantıları durumundadır. Bu noktada, rüyalandaki semboller bizzat bireyin yaşadığı olaylar olabileceği gibi sözlü anlatılarla şekillenen geçmişin izlerini de taşıyabilirler. Bu bağlamda rüyalar, psikolojik boyutun yanında, kültürel değer ve sembolleri de içine alan toplumsal bir olgu olarak da değer kazanırlar (Bars, 2015: 73). Rüyalar, ağırlıklı olarak sembol dilini kullanmaları ve olayları dönüştürmeye uğratarak sunmalarından dolayı bilinmezliklerle doludur. Tarih çağları boyunca insanın geleceği bilme ve böylelikle hayatını şekillendirme isteğine sahip olduğu görülür (Sarıkaya, 2014: vi). “*Dini temalı destanlardaki rüyalarda, simgeler az kullanılır. Rüyaların verdiği mesaj daha açıktır. Mesajlar doğrudan iletilir. Bu mesajları Hz. Muhammed, Dört Halife, Hızır, Kırklar, Pirler, Gaziler gibi din uluları iletir.*” (Çelepi, 2010:269). Uygur masallarında görülen rüyalandaki mesajlar da genellikle açıkça verilir. Bu mesajlar sembolik ifadeler içermediğinden çözümlenmesi için ekstra çaba gerektirmez. Mesaj Hızır, olağanüstü varlıklar, ak saçlı adam veya yaşlı kadın tarafından kahramana açık bir şekilde verilir. Nizamtay’a (Yalçınkaya, 2018: 1491-1496) mesajı veren Hızır’dır. Taz’a (Yalçınkaya, 2018: 1668-1680) mesajı veren peri kızıdır. *Kayıp Şehir* (Yalçınkaya, 2018: 1540-1542)adlı masalda Ali’ye mesajı veren ise ak sakallı yaşlı adamdır.

5. Rüyalar ve İlahi Karşılaşmalar

İnsanoğlunun *ilahi karşılaşmalar* deneyimi, kutsal metinlerde ve kadim Yakın Doğu'dan günümüze kalan metinlerde kaydedildiği haliyle en şaşırtıcı ve heyecan verici destanı oluşturmaktadır. Oyuncuları tanrılar ve tanrıçalar, melekler ve yan tanrılar, dünyalılar ve androitler olan bir sahnede kehanetler ve görümlerde, rüyalar ve alametlerde, vahiylerde ve ilahi ithamlarda ifadesini bulan bu dram, yaratıcısından ayrı düşen insanoğlunun hikâyesidir. İlahi karşılaşmalar insan deneyiminin en üst noktasıdır çünkü insan yaratıldığı anda Tanrı ile karşılaşmıştır. Adem ve Havva'dan sonra hiç kimse dünyadaki ilk insanlar, ilk ilahi karşılaşmalarda hazır bulunanlar olma deneyimini yaşayamadı. Ama daha sonra Aden Bahçesi'nde olanlar, insanoğlunun özleminin bir parçası olarak günümüze dek baki kaldı. Seçilmiş peygamberler bile böylesi bir ayrıcalığa heves etmiş olmalıydılar

çünkü Tanrı orada, Aden Bahçesi'nde ilk insanlara doğrudan seslenmişti. Musa Sina Dağı'nda Rab ile karşılaşır ama bu karşılaşma Aden Bahçesi'ndekinden farklıdır (Sitchin, 2007: 13-15). Yakın Doğu kültürlerinde rüya yorumlarının yapıldığı ilk dönemlerde, rüyaların psikolojik kökenli olmadığı bunların tanrısal mesajların iletilmesinde birer araç olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır (Fromm, 1992: 127). Yahudi bilgin Solomon Almoli'ye göre rüyaların en önemli işlevi tanrıyla kul arasındaki iletişimi sürekli kılmasıdır. Bu nedenle rüyalar yaratıcının yol gösterici sesidir. İçsel bir kılavuz olan rüya Tanrı'nın insanlığa hediyesi olup asıl amacı insana yardım etmektir (Çetin, 2010: 259). İslâm kaynaklarında da rüya ve rüya yorumculuğu hakkında bilgiler bulunmaktadır. Kur'an'da, Enfal sûresinde (8/43), Yusuf sûresinde (12/4-6, 36-37, 41-54, 100-101), İsrâ sûresinde (17/60), Sâffât sûresinde (37/102, 105) ve Fetih sûresinde (48/27) çeşitli rüyalar anlatılmakta ve bu rüyalarla ilgili yorumlar yer almaktadır (Karaman, 2004: 148). Hz. Peygamber, vahyin ilk önce doğru rüyalarla başladığını haber vermiştir. Hz. Aişe'nin verdiği bilgilere göre bu tür bilgiler, başlangıçta Hz. Peygamber'e doğru rüyalar şeklinde gelmiştir. Hz. Peygamber'in gece uykusunda gördüğü bu rüyalar, gündüz sabah aydınlığı gibi ortaya çıkardı, yani aynen gerçekleşirdi (Aydar, 2005: 92). Neredeyse bütün inanç sistemlerinde rüya ile ilgili anlatılar mevcuttur.

Mezopotamya metninin sağladığı pek çok ayrıntı arasında, rüyaların önemli bir ilahi karşılaşma türü olarak oynadıkları rol çok açık hale gelmektedir. Liderler, yoldan çıktıklarında ilahi söz peygamberlerin rüyaları ve görümleri aracılığıyla iletilirdi. Kitabı Mukaddes, başlıca ilahi karşılaşma biçimi olan ve ilahların kararını veya öğüdünü, iyicil vaadini veya katı hükmünü aktarmak amaçlı rüyalarla doludur. Rüyalar, ilahi iletişimin ilk ve en başta gelen yöntemi olarak gösterilmektedir. Habeş (Etiyopya) kralları rüyaların, yapılacak (veya kaçınılacak) eylemler veya meydana gelecek olayları bildiren yol göstericiler olduklarına inanıyorlardı (Sitchin, 2007: 106; 236-237; 254). *Ağaç At* (Yalçınkaya, 2018:1265-1279) masalında şehzade başından çıkan boynuzlardan nasıl kurtulacağını ve yattığı yerin tehlikeli bir yer olduğunu ve orayı hemen terk etmesi gerektiğini rüyasındaki ihtiyardan öğrenir.

Dört bin yıl kadar önce Sümer kralı olan Gudea MÖ 2100 civarlarında Sümer' in Lagaş kentinde hüküm sürmüştü. Bir gece Gudea'nın gördüğü rüya ile başladı ve bu bir ilahi karşılaşmanın görümüydü. Öyle canlıydı ki kralı Alacakaranlık Kuşağına götürüvermişti. Çünkü Gudea uyandığında, yalnızca rüyasında görmüş olduğu bir nesne somut biçimde kucağındaydı. Gerçek dışı ile gerçek arasındaki sınır bir biçimde aşılmıştı (Sitchin, 2007: 209-210).

Nizamtay (Yalçınkaya, 2018: 1491-1496) rüyasında yaşlı bir adam görür. Yaşlı adam ona uyandıktan sonra yapması gerekenleri anlatır. Yaşlı adamın yanında bir at ve kılıç vardır. Yaşlı adam, bunlar yardımıyla ejderhayı öldürebileceğini söyleyip atı ve kılıcı Nizamtay'a verir. Nizamtay

uyandığında rüyasında kendisine Tanrı tarafından gönderilen Düldül ve Zülfikar'ın yanında olduğunu görür.

82. bölüm: 4. *Büyükbabam Mahalalel'in evinde uzanmışken göğün bükülüp koptuğu ve yere düştüğü bir vizyon gördüm.* 5. *Gök düşerken, yer de büyük bir çukur tarafından yutuluyordu. Dağlar dağlara yaslandı, 6. tepeler birbiri ardına battı. Yüksek ağaçlar köklerinden kopup çukura düştü* (Peygamber Enok, 2018: 127). *Kanhor Şahın Mahvoluşu* (Yalçınkaya, 2018: 1522-1525) masalındaki olay Enok tarafından görülen bu vizyona benzemektedir. Padişah bir rüya görür, rüyasını kâhinlere yorumlatır. Rüya yorumcusu kâhinler padişaha sekiz yaşındaki bir erkek çocuk tarafından öldürüleceğini söyler. Padişah, sekiz yaşındaki çocuk tarafından öldürülür.

6. Rüyalarda ve İşlevleri

Toplumsal kimlik açısından oldukça önemli olan ritüellerin oluşumu ve kaynakları kültürel yapı ile yakından ilişkilidir. Çoğu dinî kaynaklı olan ritüeller, zamanla değişime uğrarlar veya yok olurlar. Ancak yok olan ritüellere ait mitler sözlü veya yazılı olarak hikâyelerde, masalarda yeniden ortaya çıkar. İşte rüyalar, bu yeniden ortaya çıkış sürecini etkileyen ve ritüel sürekliliği sağlayan kaynaklardan biridir (Karaman, 2004: 147). Bilgin Saydam da masalların, mitler ve rüyalarla aynı kumaştan olduğunu ve üçünün bilinç dışının ürünü olduğunu söyler. Masallar ve mitler ortak bilinç dışından beslenen ilksel kaynaklarıyla kişisel bilinçdışının ürünleridir. Karl Abraham ve Otto Rank'a göre mitler, halkların kitle rüyalarıdır. Campbell'e göre ise rüya kişiselleştirilmiş mit; mit ise kişisellikten arındırılmış rüyadır. Bir rüya, onu gören kişinin geçmişi ve bilinçaltıyla mit ise o miti yaratan toplumun kolektif bilinçaltıyla ilgilidir (1997: 46). Erich Fromm mit ile rüya ilişkisi üzerinde durmuştur. Ona göre rüyalar, içerik ve biçim bakımından insanlığın en eski eserlerinden olan mitoslara çok benzemektedir. Bu yüzden yorumlanmamış bir rüya, okunmamış bir mektuba benzer (1992: 16-17; 21). Uygur masallarındaki bazı kahramanlar bazı rüyalar görürler. Bu rüyalar sayesinde olağanüstü güce sahip olup sıradan insanlardan ayrılırlar. Bu durum Türk dünyasındaki "Kut" inancına bağlanabilir. Bu inanç yöneticilerin, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olduğu inancıdır. Devlet geleneğinde var olan bu inanç masalarda da kendine yer bulmuştur. Kahraman, genellikle gördüğü rüya sonucunda seçilmiş olduğunu anlar. Nizamtay ve Taz (Yalçınkaya, 2018: 1491-1496;1668-1680) seçilmiş birer kahramandır. Bunlar halkı beladan kurtarıp padişahlık tahtına oturan kişilerdir.

Uygur masallarının oluşmasında yer alan rüya motifi masalların ortaya çıkışında ve gelişmesinde önemli roller (işlev)⁵ üstlenmiştir. Bu

⁵Mehmet Suru Çelepi'ye göre rüyaların masallardaki işlevi; masal kahramanına rehberlik etmek, gelecek hakkında bilgi vermek, masal kahramanını uyarmak vb. (Çelepi, 2017: 238-303). Daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Surur Çelepi, Türk Halk Kültüründe Rüya, Kömen Yayınları, 2017,

rüyaların çeşitli işlevleri vardır. Bu tür rüyalar masaldan çıkarıldığı zaman masalın olay örgüsü bozulur, masal anlamsızlaşır kısacası olay örgüsü çöker. Masallardaki rüyaların en önemli işlevi gelecekte haber vermesidir. Mehmet Emin Bars “Türk Kültüründe Rüya ve Battal Gazi Destanı’nda İşlevleri” adlı çalışmasında rüyaları işlevlerine göre; gelecekte haber veren, tehlike bildiren, rehberlik eden, bir emir veya istek içeren rüyalar şeklinde ele alıp incelemiştir (2015: 86-87). Kahramanların karşılaşacakları durumları ve olayları önceden haber veren rüyalar gelecekte haber veren rüyalar; tehlikeyi haber veren rüyalarda, kahraman gelecek olan tehlikelerden haberdar edilir. Rehberlik eden rüyalarda ise kahramana rehberlik edilir (Çelepi, 2010: 267). Anonim halk edebiyatı ürünleri arasında yer alan masalların rüya ile dikkat çekici bir ilişkisi vardır. Rüyalar muhatabın hissetmesi gereken duyguları taşır, hikâyenin ilerleyişini hazırlayıp öngörülen gelişmelere ön bakış sağlar. Ayrıca hikâye kahramanının yaşamındaki belli bir değişimi önceden bildirir. Kimi zaman hikâyenin çözüm görevini de üstlenebilir. Masal kahramanları rüyalarında kötülükler karşısında uyarılırlar (Sarıkaya, 2014: 25). Edgar Cayce’ye göre rüyaların insandaki gizli güçlerin ortaya çıkışını hızlandırmak, gelecekteki olayları işaret ve ikaz etmek, duyular üstü algılamaları geliştirmek ve ilerisi için içgörü kazandırmak gibi işlevleri vardır (1998: 29). Masallarda görülen rüyalar masal kahramanının kaderini tayin eden rüyalar. Kahraman davranışlarını bu rüyalara göre şekillendirir. Rüyada ortaya çıkan olağanüstü yardımcıları (Hızır, peri vb.) masal kahramanının yapacakları işlere müdahil olup ona yardımcı olurlar.

Uygur sihir masallarında rüyalar her zaman kahramana gelecekte haber verip ona nasıl davranması gerektiğini söyler, yol gösterir ve bilgi verir. Genellikle rüyalarda Hızır, derviş, yaşlı adam kahramana ne yapması gerektiğini söylerler. *Ağaç At* (Yalçınkaya, 2018:1265-1279) masalında şehzade sihirli ve yasak bahçeye girip armut ve şeftali yer. Uyandığında başında boynuz yüzünde sakal çıktığını görür. Tekrar uyuduğunda rüyasında gördüğü yaşlı adam ona boynuz ve sakaldan nasıl kurtulacağını söyler. Uyandığında rüyasında öğrendikleri doğrultusunda hareket eder ve eski haline döner.

Rüya bazen bizzat masal kahramanı tarafından görünür, bazen de masal kahramanı ile ileride yolları kesişecek biri tarafından görülür. Kahraman dışındaki bu kişi olaya sonradan dâhil olacak kişidir. Bu tür rüyalar masalın başında görülebileceği gibi masalın ortasında da görülebilir. Bu rüyalar sorunlara çözüm üretme, masala yön verme, kararları etkileme işlevlerine sahiptir. Bunlardan bazıları ise gelecekte haber veren, kehanet içeren kutsal rüyalar. Masallardaki kutsallık destan, efsane, menkıbe veya halk hikâyesindeki kadar önemli ve baskın bir unsur değildir. Masala yön verme, kahramana kutsallık atfetme ve masala hareket katma işlevine sahiptir. Bunların kökeni mitik anlatılara dayanır. Mitik unsurlar kısmen yumuşatılarak ya da biraz daha törpülenip geriye itilerek masallarda varlığını devam ettirmiştir.

Sonuç

Rüya; yol gösterme, gelecek hakkında bilgi verme, kehanetlerden haberdar etme, ilahi güçle kutsama, yardım etme vb. işlevlere sahiptir. Rüya ritüeli geçmişten geleceğe varlığını devam ettirmiş ve halk bilgisi ürünleri içinde kendisine yer bulmuş bir olgudur.

Rüya fenomeni mitolojide geniş bir yer işgal etmiş; mitik devrin bitmesinden sonra ortaya çıkan destan, efsane, halk hikâyesi, masal vb. türlerde varlığını sürdürmüştür. İslamiyet'i kabul eden Türk topluluklarında bu fenomen zemin bulmuştur. İslamiyet'te bazı ayet ve hadislerde rüyanın varlığından bahsedilmektedir. İlahi rüyaların kabul görmüş olması bu varlığı güçlendirmiştir. Uygurların mensubu olduğu diğer dinlerde de rüya önemli bir fenomen olarak varlığını göstermiştir. Uygur masallarında birçok rüya tespit edilmiştir. Bu rüyalardan bazıları İslamî, unsurlar barındıran dinî kaynaklı rüyalar. İslamiyet'te haberci rüyaların varlığı, peygamberlerin rüya yoluyla öğrendikleri kutsal bilgiler olması rüya motifinin Türk halk anlatı geleneğinde varlığını sağlamıştır. Bu durum İslamiyet'i kabul etmiş Uygur halk bilgisi ürünlerinde de tespit edilmiştir. Uygurlar da diğer toplumlarda olduğu gibi rüyalara belirli manalar yüklemişlerdir. Onlara göre rüyalar ilahi mesajlar içerir ve gelecek hakkında bilgi verir.

Masallarda görülen rüyalar masal kahramanının kaderini tayin eden rüyalar olup masal kahramanının davranışlarına ve olayların gelişmesine şekil verir. Rüyalarda ortaya çıkan olağanüstü yardımcıları (Hızır, peri vb.) masal kahramanının yapacağı işlere müdahil olup ona yardımcı olur.

Rüyaların masal metni içinde kullanılmasının çeşitli sebepleri ve işlevleri vardır. Rüya masalda başlangıçtan sonuca kadar önemli bir role sahiptir. Masalın bel kemiğini teşkil eder. Ayrıca masallarda ortaya çıkan her rüya aynı özelliğe sahip değildir. Bazı rüyalar yol gösterir, bazıları ilahi mesaj içerir, bazıları ise gelecekte haber verir. Bu rüyaların hepsi sanatsal estetiğe sahip rüyalar. Uygur masallarında yer alan rüya motifi, Uygur masallarının ortaya çıkışında ve gelişmesinde önemli roller üstlenmiştir. Bu tür rüyalar masaldan çıkarıldığı zaman masalın olay örgüsü bozulur, masal anlamsızlaşır ve olay örgüsü çöker. Rüya masala yön verir, masalın nasıl gelişeceğini dinleyicilere hissettirir ve kahramanın nasıl davranacağını da tayin eder.

Rüya bazen masal kahramanı tarafından görülür. Bazen de masal kahramanı yolları kesişecek biri tarafından görülür. Bu kişi olaya sonradan dâhil olacak kişidir. Bu tür rüyalar masalın başlangıcında görülebileceği gibi masalın ortasında da görülebilir. Rüyalar sorunlara çözüm üretme, masala yön verme, kararları etkileyebilme rollerine sahiptir. Rüyalardan bazıları ise gelecekte haber veren, kehanet içeren kutsal rüyalar. Masallardaki kutsallık destan, efsane, menkıbe veya halk hikâyesindeki kadar önemli ve baskın bir unsur değildir. Sadece masala yön verme, kahramana kutsallık atfetme ve masala hareket katma işlevine

sahiptir. Bunların kökeni mitik anlatılara dayanır. Mitik unsurlar kısmen yumuşatılarak ya da biraz daha törpülenip geriye itilerek masalarda varlığını devam ettirmiştir.

Rüya ile ilgili masallar incelendiğinde rüyanın masal kahramanı ya da bir yönetici tarafından görüldüğü tespit edilmiştir. Bu rüyalar genellikle ilahi mesajlar içeren rüyalardır. Rüyaı gören kahraman ya da kral buna göre yolunu çizip harekete geçer. Bu tür rüyalar masala hareket katma işlevine sahiptir. Bunun dışında görülen rüyalar dinleyiciye/okuyucuya masalın kabataslağını verir. Okuyucu/dinleyici masalın az çok nasıl bir çizgi içinde ilerleyeceğini tahmin eder. Okuyucu/dinleyici rüyaı gören kişinin masal kahramanı olduğunu ve seçilmiş biri olduğunu anlar.

KAYNAKÇA

- Akot, B. (2010). Freud'un rüya yorum metodu. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 1, 213- 235.
- Aydar, H. (2005). Hz. Muhammed'in bazı rüyaları ve yaptığı rüya yorumlarından örnekler. *EKEV Akademi Dergisi*, 25, 89-102.
- Bahadır, A. (2007). *Jung ve din*. İstanbul: İz.
- Bars, M. E. (2015). Türk kültüründe rüya ve Battal Gazi Destanı'nda işlevleri. *International Journal of Language Academy*, 3/1, 73-93.
- Cayce, E. (1998). *Rüyaların dili*. (Çev.: Acar Doğangün), İstanbul: Arıtan.
- Certel, H. (2008). Din-iletişim ilişkisi ve dinî iletişim engelleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi ilahiyat Dergisi*, 21, 127-158.
- Cücü, T. (1977). İslam'da rüya amel ilişkisi. *Diyanet Dergisi*, XVI, 92- 100, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Çelebi, İ. (1996). *İslâm inancında gayb problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Çelepi, M. S. (2010). Dânişmend-nâme'de rüyaların işlevleri. *Turkish Studies*, 5/1, 263-280.
- Çelepi, M. S. (2017). *Türk halk kültüründe rüya*. Konya: Kömen.
- Çetin, Ö. (2010). Jung psikolojisinde rüya. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 249-269.
- Doğrul, Ö. R. (1963). *Dinler tarihi*. İstanbul: İnkılap.
- Eren, M. (2010). Sembol dilinin bir örneği olarak rüyalar: Türk kültüründe ölüme yorumlanan rüyalar. *Turkish Studies*, 5/4, 1074-1099.
- Evginer, N. (2010). *Psikolojik ve dini bir fenomen olarak rüya*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Florioti Duymuş, H. H. - Eser, E. (2013). Kutsal kitaplar ve mitolojik kaynaklar ışığında Eski Yakındoğu'da rüya olgusu ve algısı üzerine. *Turkish Studies*, 8/2, 73-87.
- Fromm, E. (1992). *Rüyalar, masallar, mitoslar (Sembol dilinin çözümlenmesi)*. (Çev.: Aydın Arıtan, - Kaan H. Ökten), İstanbul: Arıtan.
- Geçtan, E. (1998). *Psikanaliz ve sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Günay, U. (2011). Türkiye’de âşık tarzı şiir geleneği ve rüya motifi. 6. Baskı, Ankara: Akçağ.
- Hasanov, E. (2014). Yahudilikte peygamberlik ve peygamberler. *İnsan ve Toplum Bilimleri araştırmaları Dergisi*, 4, 676-695.
- İmam-ı Gazali (t.y.). Kimyâ-yı Saâdet, (Çev.: Mehmed A. Müftüoğlu), İstanbul: Çelik.
- Karaman, K. (2004). Rüya kaynaklı bireysel tecrübelerin toplumsallaşması – Bayat Köyü Dede örneği. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 16, 143-162.
- Kayacı, M. (2018). *Tasavvuf geleneğinde rüya (Psikolojik bir yaklaşım)*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Köksal, İ. (2008). Rüyaların fikhî boyutu. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2, 35-54.
- Kur’an-ı Kerim Meâli (2011). Diyanet İşleri Başkanlığı, 12. Baskı, (Haz.: Halil Altuntaş; Muzaffer Şahin), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kuzubaş, M. (2007). İlkellere ait anlatılarda rüya motifi. *Turkish Studies*, 2/1, 305-316.
- Küçük, O. N. (2014). Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’ye göre rüya ve tabiri. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 3, 31-56.
- Peygamber Enok’un Kitabı* (2018). 11. Baskı, (Çev.: Gündüz Keskin), İstanbul: Hermes,
- Sarıkaya, E. (2014). *Eski Türk edebiyatında rüya (Başlangıçtan XV. asra kadar)*. Cilt I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Saydam, B. (1997). *Deli Dumrul’un bilinci “Türk-İslam ruhu” üzerine bir kültür psikolojisi denemesi*. İstanbul: Metis.
- Sitchin, Z. (2007). *İlahi karşılaşmalar melekler, vizyonlar ve elçiler cennetin kapıları*. (Çev.: Yasemin Tokatlı), İstanbul: Ruh ve Madde.
- Tevrat* (2009). İstanbul: Yeni Yaşam.
- Yalçınkaya, F. (2018). *Uygur sihir masallarının tip ve motif yapısı bakımından incelenmesi*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yılmaz, S. (2012). Rüya gündelik hayat ve iletişim. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 271-291.
- Yücesoy, S. (2001). *Uykudaki bilgelik rüyalar*. İstanbul: Ruh ve Madde.
- Yüksel, H. A. (1990). *Türk-İslam tasavvuf geleneğinde rüya*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi’nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayımlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.